

BİR ERGİNLENME RİTÜELİ: ERİK ÇALMADAN GÖNÜL ÇALMAYA

THE RITE OF PASSAGE: FROM SCRUMPING PLUMS TO STEALING HEARTS

Mustafa AÇA*

ÖZ: Doğal varlık sıfatıyla anne karnındaki yolculuğuna başlayan insanoğlu, kültürel varlık sahasına doğru ilerleyen yolculuğunda önceki sıfatına ait özellikleri inanışlarda ve kültürlerde çoğu zaman korumaya devam eder. Biyolojik bir süreç olmasının yanı sıra, kültürel anlamlar da yüklenen erginlenme süreci ile birlikte tam anlamıyla doğal varlık sahasından kültürel varlık sahasına geçen insanoğlu, bu yeni sıfatı ile toplumsal, kültürel ve inançsal kurallar çevresinde yükümlülükler üstlenmeye başlar. Adeta yeni bir kimlikle varoluş olarak değerlendirebileceğimiz erginlenme, Türk destanları, masalları ve Dede Korkut Kitabı başta olmak üzere diğer pek çok geleneksel anlatıda sembol unsurlarla işlenmiştir. Masumiyetin sona ermesi, topluluk normlarıyla uyumlu bir bireyin oluşması ve dahası toplulukların sürekliliği açısından çok önemli olan evliliklere giden zemini oluşturan erginlenme ritüelleri, modern toplum hayatının değişen algıları ve koşulları ile somut tezahürler halinden örtük tezahürler haline dönüşmüştür. Bu çalışmada ergenlik sınırına gelmiş çocuk gruplarının erik çalma eylemleri ile başlayan ve delikanlılığa geçişleriyle birlikte gönül çalmaya uzanan erginlenme maceraları yapısal ve işlevsel yönleriyle değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sırasında saha araştırmalarında mülakat yöntemiyle tespit edilen sözlü malzemelerden de yararlanılmıştır. Çalışma ile erginlenme sürecindeki bireyin erik çalmadan gönül çalmaya uzanan yolculuğundaki anlam ve işlevleri ile erginlenmenin erken dönem kültür kaynaklarında *görülen* anlam ve işlevleri arasındaki bağın tamamen kopmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erginlenme, geçiş ritüelleri, hırsızlık, kültür, modern toplum

ABSTRACT: Sets off as a natural being in his mother's womb, man continues to protect this feature in the beliefs and cultures, on his journey to transform into a cultural being. As a result of this maturity process, which is cultural as well as biological, he completely transforms from a natural being into a cultural one and starts to take on social, cultural and religious obligations. This passage, which can be considered as an existence with a new identity, handled in a number of traditional narratives—particularly in the Turkish epics, folk tales and the Book of Dede Korkut— with symbolic elements. The rite of passage, which means the end of innocence, the formation of the individual in harmony with the social norms, and which paves the way to the marriages that are very crucial in respect to the continuity of the communities, transformed from apparent to latent manifestations in respect to the changing perceptions and circumstances of the modern social life. In this study, the maturity process of the child groups on the verge of the puberty, starting from plum scrumping, and with the passage into adolescence, turning into stealing someone's heart away is analyzed from structural and

* Öğr. Gör. Dr. - Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Trabzon- mustafaaca@hotmail.com

functional perspectives. In the evaluation process, the oral material collected via interviews during the field study is also used. According to the findings, it is determined that, the relations between the meaning and functions of the journey of the individual in the puberty process from scrumping plums to stealing someone's heart, and that of the puberty seen in the early cultural sources has not completely ruptured.

Keywords: Puberty, rite of passage, scrumping, culture, modern society.

Giriş

Varoluş yolculuğuna başladığı ilk andan itibaren biyolojik bir doğal varlık olarak tanımlanabilecek olan insanoğlu, korunaklı anne karnındaki doğal yolculuğundan dış dünyanın doğal varlık sahasına yolculuğuyla birlikte aynı zamanda kültürel bir varlık sahasına dâhil olmaya başlar. Bu süreç, insanoğlunun içinde dünyaya geldiği topluluğun kültürel kimliği doğrultusunda topluluğu oluşturan bireylerce gerçekleştirilir. Doğum anından itibaren başlayan bir dizi uygulama, yenidoğanı, kültürel varlık sahasına çekerek doğal varlık olmaktan çıkarma çabalarının temsilleri niteliğindedir. Son iki yüz yıldır kültür bilimleri içinde geçiş ritüeli şeklinde adlandırılan¹ toplumsal katımlı ve kutsal vurgulu uygulamalarla gerçekleştirilen her dâhil etme süreci, insanoğlunun biyolojik varlığının ve gelişiminin kültürel kimlik ve mirasla donatılması işlevini üstlenmektedir. Bebeklikten çocukluğa, çocukluktan ergenliğe, ergenlikten kültürel ve toplumsal yapının kurallarıyla uyumlu bir topluluk üyesi olmaya ve en sonunda da fiziksel ve kültürel işlevlerin son ermeye başladığı ölüm sürecine uzanan süreçte sergilenen her bir seremoni, insanoğlunun biyolojik varlığını kültürel olarak anlamlandırmayı amaçlayan simge ve kodlarla donatılmıştır. Hayatın her bir döneminde görülebilen bu türden simgesel anlamlarla yüklü seremoniler, insan topluluklarının zihinsel ve kültürel anlamda değişen ve gelişen yapısı ile uyumlu biçimde güncellenmiştir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden, başka bir deyişle çalmalarından modern zamanlara uzanan erginlenme ritüelleri sürekli olarak değişmiştir². Erken dönem topluluklarının fizikî ve aklî güce odaklı erginlenme simge ve törenlerinin modern toplum

¹ Kültür bilimleri, geçiş ritleri konusunda Arnold van Gennep'e çok şey borçludur. Van Gennep, 1909'da yayımladığı "Les Rites de Passage" (Fransız ve İngiliz dillerindeki diğer baskıları:1960, 1981, 1992) "*bireylerin yaşamlarında doğum, ergenlik, evlilik, anne babalık, sınıf atlama, mesleki uzmanlaşma ve ölüm gibi yaşamsal önem taşıyan olaylarda ya da önemli toplumsal geçişlerde destek olan geçiş ayinlerini çözümlemiştir. Bütün bu olaylar için düzenlenen törenleri üç aşamaya ayırmıştır: ayrılma, geçiş ve katılım. Birey bir dönemde toplumdaki ayrılır, uzaklaşır, bir süre tek başına yaşar, en sonunda da yeni konumunda tekrar topluma kabul edilir.*" (Haviland vd. 2008: 665). Van Gennep'in geçiş ritleri ile ilgili görüş ve yorumları, bütün önemine rağmen, ilerleyen dönemlerde bir hayli eleştiriye de maruz kalmıştır. Bu eleştiriler için bk. (Journet 2009: 104-110).

² Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilişlerinin eylem ve anlam boyutu bağlamında erginlenmenin inanç ve kültür odağındaki işlevsel anlamlarına dönük bir çözümleme için bk. (Aça, 2009).

hayatında çok daha farklı biçimlere bürünmesi de bu değişimin göstergelerindedir.

Epik karakterli Türk geleneksel anlatılarının epizodik çerçevesi içinde “*alplığa geçiş*” şeklinde ifade edilen erginlenme sahne ve simgeleri, bugüne kadar pek çok kez ele alınmıştır³. Yapılan değerlendirmelerle Türk inanış ve düşünüş sisteminin kadim dönemlerdeki ergenlik algısı ve bu kimliğin bireye yüklediği toplumsal işlevler tartışılmıştır. Ergenliğin modern birey ve onun üyesi olduğu topluluk üzerindeki görünümüleri, simgeleri ve yorumları ise daha çok gelişim psikolojisi ve pedagoji gibi halk bilimi dışı disiplinlerce irdelenmiştir. Oysa erginlenme, bir kültürel olgu olarak değişen formları ve görünümüleri ile halk biliminin ilgilendiği konulardan biri olmaya devam etmektedir. Bu durum, halk biliminin sadece geçmişle ilgilenmeyip güncelle de ilgili olduğunun bir kez daha dikkatlere sunulması bakımından da önem taşımaktadır.

Türk ve dünya topluluklarının medeni gelişim seyri içinde takip edilmeye başlanan erginlenme süreçlerinde topluluğun dünya görüşü ve sosyal organizasyonu etkili olmuştur. Örneğin atlı göçebe döneme ait Türk erginlenme ritüellerinde cesaret, yağma ve erginlenme arasında daima bir ilişki olmuştur. Bireysel ve toplumsal sınırların tanımlanması, tanıtılması ve rollerin tayin edilebilmesi odağında bireyin taarruz merkezli eylemleri, onu aynı zamanda tekensiz bir alana doğru götürmektedir. Zira erginlenme süresince sergilediği tavır ve davranışlarla sosyal normlarla ve geleneklerle çatışır hale gelen, “*uyumsuz*” tanımlamasıyla yüzleşen birey, kendi varlığını ifade etme ve sosyal dokuya uyum sağlama arasında sancılı bir belirsizliğe dâhil olmaktadır. Teolojik anlamda “*günahsız*”lığın, sosyolojik anlamda ise “*ödevsiz*”liğin tekin alanlarına veda anlamı taşıyan erginlenme ile aile başta olmak üzere sosyal dokuyu oluşturan çeşitli sosyal gruplar, kimi zaman açık kimi zaman da örtülü müdahalelerle bireyi genel kabul ve kuralların sınırları içine çekmeye çalışmaktadır. Çatışmadan uyuma (*kaostan kozmosa*) şeklinde yorumlanabilecek bu süreçte, yeni (*ergen*) kimliğin rehabilite edilmesi, aşırılıkların ortadan kaldırılması, tehlikeli olanın kontrol altına alınması ve adeta ehlileştirilmesi amaçlanmaktadır.

Erginlenmenin Modern Görünümlerine Örnekler

Modern halk hayatının sahnelerinde, tarif edilen erginlenme çatışmasını akran grupları tarafından gerçekleştirilen toplu eylemelerde de görmek mümkündür. Kırsal ve kentsel hayatın nostaljik vurguları içinde hemen daima yer bulan toplu halde erik çalma eylemine bu anlam ve işlevde bakmak gereklidir. Erik çalma, akran grupları arasında kabul görme, rüştü ispat etme işlevine sahip olmasının dışında inanç ve gelenek odağında şekillenen kurallar karşısındaki acemiliği ve uyumsuzluğu ortaya

³ Bu çalışmalardan bazıları şöyledir: Eliuz 1998; Duymaz, 1999; Aça, 2013; Uçkun, 2015; Saltık-Özkan, 2009.

koyma işlevine sahiptir⁴. Benzer örnekleriyle farklı sosyal çevrelerde de karşılaşılabilir olan şu anlatımlar, söz konusu işlevlerin kodlarını içermektedir:

Akçaabat kıyı yerleşimlerinde mahalle çocukları toplanıp "çullamaya" giderler. Konu komşunun bahçesindeki meyveler organize şekilde yağmalanır. Çullamaya 9-10 yaşından küçük çocuklar götürülmez. Yapılan eylem, katılımcılar tarafından bir hırsızlık olarak kabul edilmez ve eğlence olarak nitelenir. Çullama konusunda yetenekli olan çocuk grubu içinde prestij kazanır. Çullamada ağaca çıkanlar güçlü fizikleri ve karakterleri ile dikkat çeken dominant çocuklardır. Daha zayıf olanlar ağacın altında bekleyip meyveleri toplarlar. Ağaçtaki meyvelerin iyilerini yerken onlardan arta kalanlar aşağıdakilere atılır. Kadınlara ait bahçeler daha çok tercih edilirken erkek bulunan evlerin bahçelerindeki ağaçlar daha dikkatle yağmalanır. Başka mahalledeki ağaçlara hamle yapmak çok daha prestijlidir. (KK-1).

*

Of çevresinde delikanlılar bir gece önceden kimin bahçesine veya ağacına hücum edeceklerine dair planlar yaparlar. Özellikle meyvelerini sakınan ve çocuklara dağıtmayan kişilerin ağaçları hedef alınır. Belki de çocuklar bir ceza vermek isterler. Eylemi çoğu zaman gece vakti yapan delikanlılar, bunun çok daha eğlenceli olduğunu belirtirler. Ekipten bir kişi gözcü olurken diğerleri ellerindeki çuvalarla ağaçlara çıkarak meyveleri yağmalamaktadır. Çalma işini planlayanlar lider rolünde iken grubun diğer üyeleri daha çok suç ortağı olarak görülür. Çaldıkları meyvelerin arta kalanlarını atarlar. Çocukların aileleri durumu fark ederlerse bazen çocuklarını döverler. (KK-2)

Anlatımlardan anlaşılabilir olduğu üzere yaşı küçük çocuklar, çalma eylemi süreçlerinde ayak bağı olabilecekleri kaygısıyla gruba dâhil edilmemektedir. Birbiri ile fizikî açıdan uyumlu katılımcılardan oluşan "yağmacılar", profesyonel bir kaygıyla, uygulama sürecini sekteye uğratabilecek olasılıkları daha planlama sürecinde bertaraf etmektedirler. Akın ve yağma esasına dayalı erken dönem erginlenme ritüellerinde de görülen bu durum, bireyin fizikî yeterliliğinin zihinsel yeterlilikle desteklendiği, yani erginlenmenin tekensiz alanına girmeye hazır olduğu anlamına

⁴ Söz konusu eylem değerlerin keşfi ve kavramları tanıma açısından da önem taşır. Örneğin bahçe, çocuğu elma alması için davet etmeyen bir yabancıya ait ise; sahiplik, mülk, izinsiz girme, izin, çalma kavramları durumu yorumlamak için önemli bir simgesel kaynak olabilir. Bu kavramlar sadece tanımlayıcı değildir, aynı zamanda değer ve norm taşırlar (Straughan, 2008: 18).

gelmektedir. Erik çalma merkezli grup hareketliliğinde “liderlik” özelliğine sahip katılımcının eylemin nimetlerinden imtiyazlı şekilde yararlanması, genel toplumsal yapıdaki işleyişin tecrübesiz bireyce deşifre edilmesi ve kabullenilmesi anlamına gelmektedir. Zira güç imgesinin bireyler üzerindeki görünümü toplumsal algıdaki genel kabullerle uyumludur. Riski alan, eylemin nimetlerinden yararlanmalıdır. Olumlu beklentilerle örgütlü şekilde gerçekleştirilen her bir çalma eylemi, katılımcı için olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. İkinci anlatımda belirtildiği şekliyle erik çalma grubunun üyeleri, yakalanmaları veya ailelerine şikâyet edilmeleri durumunda çeşitli yaptırımlarla yüzleşmek zorundadırlar. Çalma eylemine karşı meşruiyet açısından sert ve tavizsiz tepki gösteren bahçe sahipleri veya aileler, çocuğun inancın ve sosyal dokunun kurallarını zorladığının farkına vararak cezai yaptırımlara başvurur. Meşru sınırları zorlayan eylemi ile risk oluşturan ve bu tavrını sürdürmesi halinde sosyal çevresinde ötekileştirilme potansiyeline sahip olan ergen, tecrübeli bireylerce adeta ehlileştirilmekte, meşru sınırların içine çekilmektedir⁵. Ergenlik sürecindeki bireyin doğası ile sosyal normlar ve onların gözeticileri arasındaki çatışma, erginlenme süreci tamamlanıncaya kadar devam edecektir. Tüm cezai yaptırımlara rağmen meşru olanın aksine hareket etme cazibesini koruyacak ve her bir tecrübe fark edilemeyen uyum sürecine katkı sağlayacaktır.

Sosyal çevresi tarafından erginlenme sürecini tüm sancıklarına rağmen beklentilerle uyumlu bir birey olarak tamamlaya çalışanlar, çalma eylemine simgesel bir boyut kazandırarak yollarına devam etmektedirler. Fiili çalma eyleminin sembolik çalma eylemine evrildiği bu süreçte gençler, karşı cinsten birinin “gönlünü çalma”ya odaklanmaktadır. Bu rol geçişi, gencin üyesi olduğu sosyal grup veya topluluk açısından da bağlayıcılık işlevi ile önem taşımaktadır. Evliliğe giden yolda bireyin ehlileştirilmesi amacı taşıyan örtülü müdahaleler, “başının bağlanması” deyimiyle adeta ikrar edilmektedir. Kuralsızlığın keyfiyeti, sorumlulukların sınırlılıkları ile kuşatılmaktadır. İnsan doğasının serbestlik arzusu denetim altına alınmadığı sürece özelde birey ve ailesi, genelde ise topluluk için risk devam etmektedir. “Gönül çalma” deyimi, eylemin mahiyeti ile uyumlu daha farklı yöntem ve argümanlara başvuran bireyin bilinçaltında sahip olma, hatta yağmalama düşüncesinin yaşamakta olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ergenlik süreci boyunca bireyi takipte tutan aile ve sosyal çevre burada da sınırların ihlal edilmesine izin vermeyecektir. Zira çalma eyleminin konforu bu yeni süreçte bireyi daha farklı şekilde cezbedebilecektir. Erik çalarak erginlenme yolculuğunda masumiyetini yitiren çocuğun yolu, aşka ve cinselliğe açılan diğer bir tekinsiz yolla kesişmektedir. Kayıpların veya kazanımların öngörülemediği bu yolda

⁵ Piaget tarafından geliştirilen gelişimi basamaklama modelinin güncelleştirilmesi yolundaki tecrübeler arasında bireyin ahlak gelişiminin basamaklarını yeniden yorumlayan Lawrence Kohlberg ve konuya dönük görüşleri hakkında bk. (Çinmere, 2013).

birey taarruzuna devam edecektir. Tekinsizlik algısı içinde şüpheli konumunda olan ergen bireyin ailesi tarafından başının bağlanması, topluluk normlarıyla çatışmasız şekilde uyum sağlaması işlevi görmektedir. Öte yandan erik çalmada olduğu gibi gönül çalmada da bireyin akran grubu tarafından kabul edilmesi noktasında bir rüşt ispatı söz konusudur. Delikanlının erik çalma konusundaki maharetinin gönül çalmada devam edip etmediğinin tescili, grubun çoğu zaman örtülü karakter taşıyan kriterleri arasında yer alır. Erik çalmadan gönül çalmaya uzanan bu seyrin her bir adımında bireysel anlamda, özgüven ve sosyalleşme gibi kişilik gelişiminin önemli basamaklarını kendini gerçekleştirmiş bir birey olarak tırmanabilecektir. Erik ve gönül çalmanın eşlik ettiği bir erginlenme sürecinden geçerek toplumsal normlarla uyumlu olgun bir bireye dönüşen “başı bağlı” birey, yaşamının bundan sonraki aşamasında yeni statü ve roller eşliğinde hayat mücadelesine başlayacaktır. Söz konusu hayat mücadelesi, Türk epik anlatılarındaki alpların akın ya da seferlere çıkışları gibi meslek hayatına atılmayı, çocuk dünyaya getirerek toplumun sürekliliğine katkıda bulunmayı, vaktiyle kendisine aktarılan değer yargıları ile toplumsal normları yeni kuşaklara aktarmayı içerecektir.

Sonuç

Çalma ifadesinin ve eyleminin iki farklı biçiminin erginlenme sürecinde benzer işlevlerle sosyal ve kültürel hayatın bugününde takip edilebildiğini örtülü anlamlarını irdeleyerek vurgulamayı amaçlayan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

1. Sosyal normlar içinde sakıncalı ve yasak tanımlamaları karşılanan çalma eylemi, erginlenme süreçlerinde kural ve kuralsızlık (kaos-kozmos) ikileminde, toplulukla uyumlu birey yaratma idealinin dışında, bireyin kendini gerçekleştirmesine imkân tanıyacak sınırlı bir hareket alanı sağlama söz konusudur. Bugünün yetişkinlerinin kendi çocukları ile ilgili değerlendirmelerinde kimi zaman “*Şimdikiler erik çalmayı bile beceremiyor.*” türünden cümleler kurmaları, belirtilen sınırlı imtiyazı olumlamaktadır.

2. Erginlenme sürecindeki bireyin erik çalmadan gönül çalmaya uzanan yolculuğundaki anlam ve işlevleri ile erginlenmenin erken dönem kültür kaynaklarında görülen anlam ve işlevleri arasındaki bağ tamamen kopmuş değildir. Geleneksel toplum ile modern toplumun kodları değişmiş olsa da erginlenme ile bireye yüklenen ödevlerde ve bireyin kurallar karşısındaki zorlu yolculuğunda önemli bir değişim yaşanmamıştır.

3. Erik çalarak topluluğun “masumiyet” tanımlamasının sınırlarını zorlamaya başlayan bireyin ehlileştirilmesi yolundaki müdahaleler, evliliğin eşliğine gelmiş gönül çalan bireyin eylemlerinde de devam etmektedir. Topluluk değerlerine özgü simgelerle yağmacı bir hercaiden meşru evlilik sınırlarına çekilmeye çalışılan “başı bağlı” bir yetişkin kimliğine kavuşmaktadır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- AÇA, Mehmet (2009). "Ergenlik: Cennete İkinci Bir Veda mı?". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2009/1-2, s. 367-381.
- AÇA, Mehmet (2013). "Tıva Destan Kahramanlarının Olgunlaşma Süreci: Han-Buuday ve Çeçen-Kara-Möge Örnekleri". *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed.: Bülent Gül, Ferruh Ağca ve Faruk Gökçe), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 49-62.
- ÇİNEMRE, Semra (2013). "Bir Ahlak Eğitimcisi Olarak Lawrence Kohlberg". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), s. 143-164.
- DUYMAZ, Ali (1999). "Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (19-21 Ekim 1999)*, s. 109-122, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ELİUZ, Ülkü (1998). "Toplumdan Bireye Geçiş Sürecinde Bamsı Beyrek". *Türk Dili*, S. 558, s. 507- 517.
- HAVILAND, William A. vd. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (Çev.: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- JOURNET, Nicolas (2009). "Arnold Van Gennep (1873-1957) Geçiş Ayinleri". (Çev.: Yümni Sezen), *Evenselden Özele Kültür*, (Ed.: Nicolas Journet), İstanbul: İz Yayıncılık, s. 104-110.
- SALTIK ÖZKAN, Tuba (2009). "Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Bamsı Beyrek ve Erginlenme Süreci". *Millî Folklor*, S. 81, s. 27- 33.
- STRAUGHAN, Roger (2008). "Ahlakî Gelişim, Dini Düşünce ve Davranışlar". (Çev.: Abdulvahit İmamoğlu ve Tuncay Aksöz), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, s. 17-24.
- UÇKUN, Rabia (2015). "Dede Korkut Kitabı'nda Erginlenme ve Bireyleşme Sürecinde Sınama Motifinin İşlevi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, s. 29-42.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Edip Öncü, Trabzon/Akçaabat 1978, Lisansüstü, Akademisyen.
- KK-2: Burhan Sağlam, Trabzon/Of 1976, ilkokul, Emekli.